

ИЗСЛЕДВАНЕ НА ДЕТСКАТА РИСУНКА КАТО ПРОЦЕС

Проф. д-р Бисер Дамянов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. Детската рисунка е важен обект за изследване. Анализът на детската рисунка осигурява информация не само за нейното съдържание, но и за личността на детето, за неговите знания, умения и отношение към изобразеното в рисунката. В статията е представен комплексен подход на изследване на детската рисунка, включващ прилагането на система от методи: наблюдение на процеса на рисуване, заснемане, беседа с детето, анализ на рисунката.

Комплексният подход е приложен при проучване на процеса на рисуване на 70 деца.

Ключови думи: детска рисунка; анализ; наблюдение на процеса; вербална активност; рисуване; комплексен подход

Детската рисунка като показател за развитието на детето

Детската рисунка има своя специфика и развитие, произтичащи от множество фактори, като възраст на детето, семейна среда, образование и др. Детската рисунка преминава през различни фази и етапи, определяни и назовавани по различен начин от изследователите на изобразителната дейност на детето¹⁾. Макар че за същността и периодизацията на детската рисунка съществуват различни теории, по някои въпроси съществува консенсус²⁾. Накратко, те се изразяват в следното.

Детската рисунка е продукт на изобразителната дейност на детето. Тя е резултат на съзнателната му дейност³⁾, но също и на безсъзнателното. Детето изобразява в рисунките си това, което познава, както и това, което чувства и преживява в момента, когато рисува⁴⁾. Детето отразява в рисунките си това, което е важно за него. Неговите рисунки са проекция на неговите преживявания и емоции⁵⁾, спомени, мечти и наблюдение над действителността⁶⁾. Изобразявайки даден обект, детето предава и отношението си обекта. Детската рисунка демонстрира изобразителните умения на детето. Всичко това дава основание детската рисунка да се разглежда като форма на проява и показател за развитието на детето.

Днес детската рисунка се определя като важен обект за изследване, чрез който може да се получи информация за различни аспекти на личността на детето и нейното развитие. Анализът на детската рисунка позволява да се направят заключения не само за нейното съдържание, но и за личността на детето: за неговите знания, за изобразителните му умения, за отношението му към изобразеното в рисунката.

Анализът на рисунката на детето и проблемите за интерпретация на нейното съдържание

Обикновено детската рисунка се разбира и изследва като изображение, създадено на определена основа (най-често на лист хартия). Така наличната рисунка, като материален продукт, може да подлежи на анализ, който зависи от подхода и от целта на проучването. Рисунката може да се анализира от гледна точка на средствата (материали и техника), на съдържанието на изображението, на естетическата страна на образа, на демонстрираните умения и др. Обикновено анализът на рисунката на детето засяга няколко аспекта, които дават възможност за относително обективен коментар. Така чрез анализа се разкриват различни страни на рисунката, което позволява да се формулират съответни изводи за детето и неговите способности. При все това прилагането на анализ на детската рисунка има своите ограничения и в повечето случаи се натъква на трудности.

Сравнително пълен е анализът на детската рисунка, базиран на сведения за нейния автор като: възраст на детето, използвани материали, техника на изпълнение, название на темата и др. (обикновено записани на гърба на рисунката). При условие че съответната информация е налична, анализът на рисунката има на какво да стъпи. Но при условие че такава информация отсъства, анализът може да се превърне в свободна интерпретация, която води до съвсем погрешни изводи и оценка.

Комплексен подход на изследване на детската рисунка

Много по-надежден подход към изследване на детската рисунка, в сравнение с традиционния анализ на рисунката резултат, е подходът, който включва проучване на *процеса на рисуване* и анализа на получения резултат – *материалната рисунка*. Иначе казано, 1. наблюдение на процеса на изграждане на рисунката и 2. анализ на тази рисунка. Този подход е комплексен, тъй като се прилагат методите наблюдение на процеса на рисуване, заснемане на процеса, беседа с детето – автор на рисунката, анализ на резултатите, включително анализ на рисунката. Комплексният подход, описан в следващите страници, е апробиран многократно и дава резултат.

В тази работа в понятията „процес на рисуване“ и „изграждане на рисунката“ се влага различно значение.

Под *процес на рисуване* се разбира дейността на детето по рисуването, която включва появата на замисъла (какво ще рисува) и неговото развитие и създаването или изграждането на самата рисунка. Процесът на рисуване се реализира чрез различни умствени и двигателни действия на детето. Рисуването на детето е свързано с редица преживявания и обикновено е съпътствано с вербална активност (звуци, думи, коментар).

Изграждане на рисунката е по-тясно понятие, което означава най-общо по какъв начин детето изгражда образа или изображението с помощта на средствата за рисуване, които използва. Изграждането на рисунката е също процес със свое начало (започването на рисунката), продължителност и край. Детето започва да рисува с нанасяне на първите следи върху листа, продължава да работи по изображението до един момент, който приемаме за завършване на рисунката.

Изграждането на рисунката може да се наблюдава пряко. То може да се заснеме с камера. Други аспекти на рисуването, като появата на замисъла и неговото развитие, вътрешните преживявания на детето, свързани с рисуването, остават извън прякото наблюдение на процеса. В известна степен те могат да бъдат обект на изследване с подходящи за целта методи. Съчетанието на анализа на рисунката с допълнителни методи, като заснемане на процеса, беседа и наблюдение над дейността по изграждане на изображението, разширяват възможностите за пълноценен анализ, за адекватно и задълбочено разбиране на рисуването като процес и резултат.

Проучването, или в по-широк смисъл – изследването на детската рисунка като процес включва няколко относително ясно разграничени етапа.

1. Подготвителен етап, в който се осигуряват изобразителните материали и се създават условия за работа.

2. Етап на рисуване и провеждане на беседа, който включва:

- поставяне на рисувателната задача на детето;
- изпълнение на рисунката от детето;
- беседа с детето;
- приключване на процеса и записване на данни.

3. Заключителен етап, в който се осъществява анализът на резултатите и се формулират изводи.

Осигуряване на материали и условия за рисуване

Първо трябва да се осигурят необходимите материали за работа. Те се определят в зависимост от задачата и рисувателната техника. Най-често материалите включват хартия в съответния формат (например стандартен блок скициник), молив, флумастери и/или пастели, гума, акварелни или темперни бои. Възможно е, в зависимост от задачата и изобразителната техника, да се използват и материали от типа цветни хартии, ножици, лепило и др.

Важно е да се има предвид, че материалите за рисуване, включително формата и размерът на хартията, могат да окажат пряко влияние на процеса на рисуване и неговата продължителност. Например прилагането на сложни техники може да доведе до проблеми по изпълнението на рисунката.

Друга важна задача е да се осигурят необходимите условия за рисуване в зависимост от това дали детето ще рисува в помещение, или навън, в открито пространство. И в двата случая е важно да се отчетат осветлението и конкретното място, където детето ще рисува, както и необходимото пространство за действие. Ако се работи в помещение, е важно да има достатъчно светлина. За предпочитане е да се рисува при разсеяна светлина.

Поставяне на рисувателната задача

След като е създадена съответната обстановка за рисуване, на детето се поставя изобразителната (рисувателна) задача, най-често под формата на тема за рисуване. Изобразителната задача може да се постави по два начина.

1. Предлага се тема (сюжет) за рисуване или няколко теми, от които детето избира една, по която рисува.

2. Предлага се детето да избере какво да рисува (рисуване по свободна тема).

Разбира се, изобразителната задача трябва да е съобразена с възрастта на детето. Тя трябва се постави внимателно, ясно и точно, така че детето да разбере и да я приеме. Проверява се дали задачата е правилно разбрана от детето и как то я приема. За целта се задават подходящи въпроси. Ефективни са стимулиращи въпроси от типа: „Ти много обичаш да рисуваш нали?“, „Разбра ли (реши ли) какво ще рисуваш?“.

Ако детето не приеме изобразителната задача и откаже да рисува, тя се преформулира или се поставя нова, по-подходяща и интересна за детето. В случай че е необходимо, детето трябва допълнително да се насърчи и мотивира.

След приемането на задачата от детето времето на изпълнение на рисунката се засича от момента на започване на рисунката до момента на нейното завършване.

Изпълнение на рисунката от детето

На основа на поставената тема или рисувателна задача детето изпълнява своята рисунка. Процесът на рисуване при отделните деца протича различно, в зависимост от възрастта на детето и редица субективни фактори, както и различна продължителност във времето. По време на рисуването детето говори, коментира, споделя, може да търси помощ. От първите следи, нанесени върху листа, рисунката търпи своето развитие на основа на

идеите, които се оформят у детето, и асоциациите, които прави по време на рисуването.

Изпълнението на рисунката се наблюдава внимателно от самото начало до приключване на рисунката.

По време на рисуването се заснема самото изображение върху листа в неговото развитие.

Наблюдение на дейността на детето

Процесът на рисуване на детето се наблюдава внимателно от началото до неговото приключване. От наблюдението в голяма степен зависи каква информация се извлича от този процес и какви особености могат да се отчетат.

Наблюдението се изразява в две основни направления:

- наблюдение на действията и операциите на детето;
- наблюдение на материалната продукция, която то създава.

Иначе казано:

- наблюдава се *дейността на детето* по време на рисуването (какво прави, как действа);
- наблюдава се *самата рисунка* в нейното развитие (изграждането на рисунката от започването до нейното завършване).

Наблюдението на действията и операциите на детето

Във връзка с рисуването детето извършва различни действия, пряко насочени към самото изграждане на образа, както и косвено свързани с това изграждане (подготовка на материалите, пробване на инструментите и др.). Чрез наблюдение може да се проследи какви действия извършва детето във връзка с изпълнение на изобразителната задача и как ги изпълнява. По този начин може да се извлече информация за отделни действия и операции в тяхната последователност. От особена важност е да се наблюдават рисувателните действия по изграждане на рисунката, като очертаване на форми, щриховане, покриване с цвят, коригиране. Така наблюдението на рисувателните действия условно може да се разграничи с наблюдението на изграждането на рисунката.

В случай че детето освен рисуването прилага и друг вид техника, като апликиране и печатане, то тогава се наблюдават такива операции, които то извършва, като изрязване, лепене, отпечатване и т.н. Заедно с това се вземат предвид и други индикатори. От съществено значение е речевата активност на детето (вербално изразени мисли относно начина на работа), оценката, която то дава на направеното, изразена чрез възклицания или думи. Паралингвистични средства (жестове, мимика), които детето съзнателно или несъзнателно използва, също дават важна информация за неговите действия.

Наблюденията над *работата с материалите и техниките* е много важно в случаи, когато детето за първи път работи с определени материали.

Наблюдението на *последователността и начина на изграждане на образа* дава възможност да се отговори на въпроси като: „По какъв начин детето създава образа?“, „В каква последователност го изгражда?“, „В кой момент има затруднения, къде възникват проблеми и как то ги преодолява?“, „Използва ли корекция и какво коригира в създавания образ?“.

Пробванията и опитите, които детето прави (ако има такива), също са от значение. Наблюденията на тези действия дават възможност да се изведат изводи за отношението на детето към изобразителната задача, идеите за изпълнение на тази задача, умението му да създава варианти, да експериментира, да пробва и опитва.

Наблюдение на изграждането на рисунката

Изпълнението на рисунката дава възможност за проследяване на нейното изграждане. Наблюдението е насочено към творбата, която детето създава. Така може да се придобие ясна представа за развитието на рисунката от самото ѝ начало, от първите следи, оставени върху хартията, до последните штрихи или мазки, които бележат нейното приключване.

Вербална активност и нейното значение

По време на рисуването детето обикновено говори и коментира. Особено ценна информация дават коментарите, които то прави по отношение на рисунката, която създава. Затова е важно следното.

1. По време на рисуването (или след това) да се отбелязва дали детето говори, коментира, имитира звуци или говори от името на персонажа.

2. Търси ли съвет или помощ: често, непрекъснато, рядко, не търси. В какво се изразяват проблемите му.

Особено информативни за развитието на замисъла са вербализираните намерения от типа „Сега ще рисувам...“, „Първо ще рисувам..., после ще рисувам...“. Те разкриват как детето планира своите действия.

Вербалната активност на детето по време на рисуването зависи от възрастта на детето и от неговите особености. При различните деца тя е много индивидуална. Някои от тях говорят и споделят непрекъснато, докато други изпълняват задачата мълчаливо, което също е показателно.

Заснемане на процеса

Процесът на рисуване на детето се заснема с подходящо устройство (фотоапарат или телефон с вградена камера). Снима се самата рисунка като процес на изграждане, което означава тя да попада в кадъра като цяло. Могат да се правят снимки и на отделни части или детайли на рисунката, ако това е важно да се отрази.

А. Снимане с фотоапарат. Заснемането на процеса на рисуване с фотоапарат дава възможност да се снимат отделни фази в изграждането на рисунка-

та. Колко снимки да се правят, е въпрос на преценка (зависи от възрастта на детето, темата за рисуване, средствата на рисуване и др.). Снимките трябва да бъдат достатъчно на брой, за да осигурят възможност за проследяване и проучване процеса на рисуване след неговото приключване. Големият брой снимки осигурява възможност те впоследствие да се селектират. По този начин могат да се подберат ключови фотографии на важните моменти в процеса на изграждане на рисунката.

По отношение на снимането е важно:

- то да се извършва внимателно, без да се смушава дейността на детето;
- снимките се правят от оптимално разстояние и по възможност – фронтално, а не под ъгъл;
- снимките трябва да бъдат на фокус.

Снимките, заснети под ъгъл, не са особено удобни за разглеждане. Колкото по-голям е ъгълът на снимане, толкова по-лоши снимки се получават. Фронтално сниманата рисунка е максимално четлива и ясна.

Разфокусираните снимки не вършат работа.

Б. Заснемането може да се извърши с камера под формата на видеофилм. Снимането с камера дава възможност за пълен запис на процеса на рисуване, включващо картина и звук, което има съответните преимущества.

Заснемането може да се извърши от помощник, който е добре да бъде запознат с целта на снимането и изискванията към фотографиите.

По-долу са представени три от 15 снимки, проследяващи процеса на рисуване на дете на 8 години.

Фигура 1. Снимка 3 – начален етап на изграждане на рисунката

Фигура 2. Снимка 6 – междинен етап на изграждане на рисунката

Фигура 3. Снимка 15 – краен резултат

Приключване на процеса и записване на данни

След окончателното приключване процеса на рисуване на гърба на рисунката или на отделен лист се записват основни данни:

- име и фамилия; възраст на детето автор на рисунката;
- тема и/или изобразителна задача (или какво е нарисувано – обект/обекти);
- дата на изпълнение на рисунката;

- с какво е рисувано и на какво (материали: основа, формат; пособия като моливи, гума, флумастери, пастели, бои и др.);
- времетраене на рисуването;
- други съществени данни (обикновено те се записват отделно, най-често като бележки по процеса на рисуване).

Беседа с детето или въпросите след приключване на процеса

След приключване на рисуването с детето се провежда беседа. Задават се въпроси, чиито отговори се записват. Отговорите, получени от поставените въпроси, могат да дадат съществена информация, която да осветли скритите страни на процеса на рисуване. Въпросите трябва да са насочени към конкретната рисунка и процеса на рисуване. Те могат да бъдат и по-общи, стига да спомагат за разкриването на процеса на рисуване и съдържанието на рисунката.

Ето някои примерни въпроси: Завършена ли е рисунката? С какво е рисувало детето? Какво е нарисувало? Нарисувало ли е това, което е искало? Какво то би променило в рисунката? Какво би добавило в рисунката? Кои неща в рисунката са особено важни? Харесва ли си рисунката? Какво харесва най-много и какво не харесва, ако има такова? Какво е нарисувало най-лесно в рисунката и какво – най-трудно?

Комплексен анализ

В резултат на наблюдението и резултатите от заснемането, както и бележките (ако има такива), може да се премине към цялостен анализ на рисуването и неговия резултат по отношение на конкретното дете. В комплексния анализ се включват описанието на процеса на рисуване, коментар на вербалната активност на детето, коментар на отговорите от беседата и описание/анализ на неговата рисунка. На основа на комплексния анализ се обосновават изводи.

По-надолу са представени основните пунктове, които могат да се вземат под внимание при анализа.

Описание на процеса на рисуване. Описанието се основава на впечатленията от прякото наблюдение на рисуването, осъществено по време на рисуването и/или веднага след него. Основно значение има разглеждането и проучването на снимковия материал (или видеофилма).

В описанието е важно да се отбележи:

- времето на началото и края на процеса на изпълнение на рисунката и неговата продължителност;
- как е поставена изобразителната задача (каква тема е поставена или рисува по свободна тема) и как тази задача е приета;
- как започва рисуването – на коя част на листа, с какъв образ или форма.
- редът на рисуване на отделните образи или форми;

– връщането към изобразяването на форми и/или образи с цел поправка или довършване;

– нанасянето на съществени поправки в рисунката.

Вербална активност. Коментира се вербалната активност на детето по време на рисуването, особено вербализираните му намерения (какво възнамерява да прави, какво смята да променя).

Резултатите от беседата. Отговорите на детето се анализират, особено най-информативните.

Описание на създадената рисунка. Прави се описание на съдържанието на рисунката.

Особено важно за анализа е да се правят съпоставки на наблюдаваните действия на детето с поредицата снимки, разкриващи развитието на рисунката до окончателния ѝ вид, с данните от вербалната активност и резултатите от беседата.

Представеният комплексен подход е апробиран многократно. Изследван е процесът на рисуване на над 70 деца от различни възрасти. Прилагането на подхода дава надеждни резултати, при условие че стъпките и етапите на провеждане на изследването се прилагат правилно и продуктивно, а резултатите (фотографии, рисунка, вербална активност, отговори на детето) получат необходимия анализ и интерпретация и може да бъде оценен като много ефективен за проучване на изобразителната дейност на детето и нейните индивидуални особености.

БЕЛЕЖКИ

1. Мухина, В. (1981) Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта. Москва.
2. Kelly, D. D. Uncovering the History of Children's Drawing and Art. Westport, Connecticut London, 2004.
3. Arnheim, R. (1954). Art and visual perception: A psychology of the creative eye. London, England: Faber&Faber.
4. Goodnow, J. J. (1977). Children drawing. Cambridge, MA: Harvard University Press
5. Quaglia, R. Cl. Longobardi, N. Iotti, L. Prino (2015) A new theory on children's drawings: Analyzing the role of emotion and movement in graphical development.
6. Фомина, Н. Н. (2007) К проблеме анализа детского рисунка. Электронный научный журнал „Педагогика искусства“, <http://www.art-education.ru/electronic-journal/k-probleme-analiza-detskogo-risunka>

INVESTIGATION OF CHILDREN'S DRAWING AS A PROCESS

Abstract. Children's drawings are an important object of study. The analysis of the children's drawings provides information not only about the content of the drawing, but also about the child's personality, their knowledge, their skills and attitude to what is drawn in the image. The article presents a complex approach to the study of children's drawings, including the application of a system of methods: observation of the drawing process, photography, conversation with the child, analysis of the drawing. The complex approach was applied in the study of the drawing process of 70 children.

Keywords: children's drawing; analysis; process observation; verbal activity; drawing; complex approach

✉ **Prof. Dr. Biser Damianov**

ORCID iD: 0000-0002-2918-4996

University of Plovdiv „Paisi Hilendarski“

Plovdiv, Bulgaria

E-mail: bdamianov@uni-plovdiv.bg